

پاسخگویی به شبهات معاد بر اساس کتاب نقد قرآن

زهرا مرادی^۱

چکیده

حیات پس از مرگ و کیفیت آن، در همه ادیان مسأله‌ای جدی و مهم به شمار می‌آید بنابراین از حرب‌هایی که همواره مورد استفاده دشمنان ادیان، به خصوص دین اسلام قرار گرفته است، ضعیف نمودن اعتقاد نسبت به مسأله معاد از طریق ایجاد شبهات و القاء ایرادات مختلف بوده است؛ مانند کتاب نقد قرآن که نویسنده آن دکتر سها است. این کتاب شامل شبهاتی پیرامون مسأله قیامت، عدالت خداوند، عدم تناسب جرم و مجازات، حبط اعمال، خلود و نیز بهشت و جهنم، عدم آمرزش مطلق شرک و مسائلی از این موارد می‌باشد. از نظر دکتر سها هیچ یک از دلایل قرآن کریم که برای اثبات وجود قیامت و معاد آمده است معقول و معتبر نمی‌باشد؛ بلکه تنها مجادلاتی است که مناسب افراد کم‌خرد است. دکتر سها سعی می‌کند که قیامت را نظریه‌ای بداند که برای ترساندن و پذیرفتن دین اسلام به انسان‌ها القا شده است. در این پژوهش سعی شده است که ضمن تأمل در آیات قرآن، شبهات را با دیدگاه فلسفی و کلامی مورد تحلیل و نقد قرار گیرد و پاسخ‌های با دلیل ارائه گردد؛ بنابراین یافته‌ها حاکی از آن است غالب شبهات مطرح شده در این کتاب ناشی از تسلط نداشتن دکتر سها نسبت به مفاهیم و آیات قرآن کریم و عدم بررسی تمام آیات در یک موضوع است و وی سعی دارد به مخاطب خود این پیام را بدهد که دین اسلام دین اجبار است. این پژوهش به شیوه توصیفی و تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای تألیف شده است.

کلیدواژه‌ها: شبهه، معاد، کتاب نقد قرآن.

^۱ سطح دو، حوزه علمیه سید الشهداء (علیه‌السلام).

مقدمه

ایمان به معاد تأثیر بسیار عمیق و گسترده‌ای در اعمال انسان‌ها دارد. اصولاً اعمال انسان‌ها بازتاب اعتقادات انسان است. زیرا باور داشتن به معاد و رستاخیز دلیل محکمی برای ایمان آوردن به کامل‌ترین دین یعنی اسلام است. با وجود اینکه معاد جایگاه خاصی در میان اعتقادات انسان دارد یکی از حربه‌هایی که همواره مورد استفاده دشمنان ادیان قرار گرفته است از جمله ضعیف کردن اعتقاد نسبت به معاد از طریق شبهات مختلف است که دکتر سها با عنوان کردن دلایل مختلفی سعی در نفی و انکار معاد داشته است و این کار را از طریق ایجاد شبهه در معارف قرآنی، معاد و حتی انکار وجود خداوند متعال دنبال کرده است. در این کتاب قبول قیامت و پذیرش معاد از پیام‌های اصلی قرآن کریم معرفی شده و این در حالی است که محور اصلی قرآن شناخت قیامت و معاد است. وی در ادامه هیچ یک از استدلال‌های قرآن کریم برای اثبات وجود قیامت و معاد را دلیل معتبری ندانسته و بر این اعتقاد است که این‌ها مجادلاتی است که مناسب افراد کم‌خرد است و ادعا این کتاب از جانب خداوند متعال نیست بلکه آن را ساخته پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) می‌داند. بنابراین هدف از پژوهش حاضر پاسخ به شبهات مطرح شده و روشن ساختن مسأله معاد از شبهات و اشکالات مربوط به آن است؛ که می‌تواند گامی در جهت تبیین و تثبیت عقیده معاد باشد. در مورد موضوع انتخاب شده تحقیقاتی به صورت پراکنده نگارش یافته است از جمله در مقاله «معاد جسمانی و شبهات آن از دیدگاه علامه طباطبائی»، نوشته حسین علیکاهی و محمد عترت دوست؛ در زمینه معاد جسمانی شبهاتی وجود دارد که در این پژوهش به موضوع معاد جسمانی به آن‌ها پرداخته شده است و در این زمینه با پاسخ‌هایی عقلانی، از دیدگاه علامه طباطبائی مواجه شده است که در این مقاله به بررسی آن‌ها پرداخته شده است؛ و مقاله «مهم‌ترین شبهات معاد جسمانی با جسم عنصری در ترازوی نقد»، نوشته سید محمد مهدی نبویان و سید محمود نبویان؛ در این نوشتار، هفت شبهه از شبهات مهم معاد جسمانی با جسم عنصری، بررسی می‌شود و نشان داده شده است که هیچ‌یک از آن‌ها نمی‌توانند ظهور آیات و روایات در عنصری بودن معاد جسمانی را خدشه‌دار کنند. این شبهات عبارت‌اند از نبود ماده در قیامت، نبود زمان در قیامت، نبود مکان در قیامت، نبود فساد در قیامت، انشایی بودن موجودات اخروی، تکرار دنیا و وحدت فعل الهی؛ و کتاب «معاد» از محمد حسن قدردان قراملکی ۱۴۰۲. در این کتاب به تحلیل و نقد حدود هفتاد شبهه در موضوع‌های: انکار معاد، مرگ و عالم برزخ، اقسام معاد از حیث جسمانی یا روحانی، قیامت و حشر، بهشت و عذاب اخروی پرداخته شده است؛ اما وجه تمایز تحقیق ما

پاسخگویی به شبهات معاد بر اساس کتاب نقد قرآن است؛ بنابراین ضرورت پرداختن به مسأله این است که مهم‌ترین راه اثبات معاد در قرآن راه عقل است و قرآن کریم برای اثبات معاد یک سلسله استدلال‌ها ذکر کرده و خواسته است افکار انسان را از راه استدلال به طور مستقیم نیز با جریان قیامت آشنا سازد از این رو می‌توان به آیاتی اشاره کرد که از طریق حکمت الهی به استدلال معاد می‌پردازد و نیز آیاتی که از طریق عدالت الهی معاد را اثبات می‌کند. سؤال اصلی در مقاله این است پاسخگویی به شبهات معاد بر اساس کتاب نقد قرآن چیست؟ با توجه به پیشینه موضوع می‌توان گفت که در هیچ‌کدام از منابع اشاره شده به صورت مستقیم به مطلب مورد نظر اشاره نشده است و این خصلت از دیدگاه دکتر سها به صورت جامع مورد بررسی نگرفته است بنابراین این مقاله با روش توصیفی و شیوه کتابخانه‌ای نوشته شده است می‌تواند جدید باشد.

۱- مفهوم شناسی

پیش از پرداختن به بحث‌های اصلی لازم است کلمات کلیدی و تأثیرگذار را که در این پژوهش مطرح است مورد بررسی لغوی و اصطلاحی قرار داده شود تا با روشن شدن مفاهیم آن‌ها، تبیین هرچه بیشتر بحث ممکن شود.

۱-۱- معاد

معاد در لغت به سه معنی به کار رفته است؛ اول بازگشت به جایی یا به حالی که از آن منتقل شده باشد، دوم مکان بازگشت و سوم زمان بازگشت.^۱

و در اصطلاح در مباحث اعتقادی و کلامی، تعریفاتی برای معاد عرضه شده است. علامه مجلسی در معنای واژه معاد، سه معنا را آورده است: «مکان یا زمان بازگشت یا بازگشت به حالت زندگی دوباره. آنگاه نوشته است هر سه معنا به یک حقیقت برمی‌گردد که معاد روحانی و جسمانی است؛ یعنی در قیامت ارواح به بدن‌ها برمی‌گردند و نیکوکاران در بهشت از لذت‌های روحی و جسمی بهره‌مند می‌شوند و بدکاران در جهنم از آلام روحی و جسمی برخوردار می‌شوند. ایشان، معاد روحانی و جسمانی را اعتقاد جمع زیادی از متکلمان شیعه و سنی می‌دانند.»^۲

معاد جسمانی و روحانی از ویژگی‌های دانش پیامبران و قرآن مجید و پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) و اولاد پاکش می‌باشد.^۳ در این باور، روح پس از جدایی از بدن، در جهانی به نام برزخ که

^۱ ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۳۱۷.

^۲ نوری طبرسی، کفایه الموحدين، ج ۴، ص ۲.

^۳ مجلسی، حق‌الیقین، ص ۳۶۹.

واسطه بین دنیا و آخرت است تا روز رستاخیز، متنعم یا معذب خواهد بود؛ و در روز نشور، ارواح تمام مردم به جسدهای عنصری آنان باز خواهد گشت؛ و آن روز که روز حساب و جزا و شفاعت است، گروهی بهره‌مند از نعمت‌های ابدی خواهند شد و دسته‌ای گرفتار عذاب همیشگی. آن جهان، دارای بهشت و جهنم و لذت‌ها و عذاب‌های روحی و جسمی می‌باشد. آیات قرآن مجید در این موضوع به قدری است که شمارش آن دشوار است.^۱

۱-۲- شبهه

شبهه در لغت به معنای مشابهت و پوشیدگی است. معانی دیگری چون اشتباه، احتمال اشکال و شک نیز دارد و هم‌چنین چیزی که حق و باطل در آن معلوم نیست را شبهه می‌نامند.^۲ شبهه آن است که دو چیز در اثر مماثلت از همدیگر تشخیص داده نشوند «وما قتلوه و ما صلبوه و لکن شبه لهم»^۳؛ «حضرت عیسی (علیه‌السلام) را نکشتند و به دار نزدند کار بر آن‌ها مشتبه شد.» و در اصطلاح به معنای پرسش یا ابهامی که در برداشت‌ها، تحلیل‌ها، تصمیمات و رفتارهای مرتبط با سعادت فرد یا جامعه منشأ خطا و اشتباه در شناخت حق از باطل گردد.^۴

۲- اهمیت معاد

یکی از حقایق زندگی بشر موضوع مرگ است که گاه به صورت ناگهانی همچون حوادث و تصادفات و یا امراض کشنده رخ می‌دهد یا در اثر طی مراحل رشد و رسیدن به سن پیری و ناتوانی؛ و هیچ‌کس را هم یارای گریز از آن نیست. برخی از افراد ستمگر و لالایی برای فرار از مسئولیت و یا ارتکاب اعمال لجام گسیخته، به ظاهر خود را نسبت به مرگ بی‌دغدغه نشان می‌دهند هرچند در درون خود این چنین نیستند؛ اما اکثریت انسان‌ها در برون و درون، موضوع فرجام آدمی را مهم می‌شمارند. نگاهی به تاریخ موجود اندیشه‌های بشری و یا مطالعه باستان شناسان در آثار بر جای مانده از تمدن‌های کهن مختلف، نشانگر اعتقاد راسخ انسان‌ها به زندگی اخروی است. هرچند این اعتقاد با ناخالصی‌ها و اوهام درآمیخته است. به لحاظ اهمیت موضوع، زندگی اخروی از اصول و پایه‌های اعتقادی ادیان الهی و آسمانی را تشکیل می‌دهد. چنانکه اعتقاد به معاد از عقاید مورد

^۱ حکیمی، بیان الفرقان، ص ۴۷۷.

^۲ معین، فرهنگ فارسی، ص ۵۶۹.

^۳ بستانی، المنجد، ص ۸۱۰.

^۴ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ص ۴۱۹.

اتفاق میلیون ادیان آسمانی است.^۱ به ویژه در دین مبین اسلام، آخرین دین جامع الهی؛ معاد به عنوان یکی از ارکان اعتقادی آن به شمار می‌رود؛ و در کتاب‌ها و رساله‌های فقیهان در تعریف اسلام، از جمله باور داشتن به معاد ذکر شده است.^۲

در آیین اسلام و متون مقدس آن قرآن مجید و احادیث نبوی و علوی، صدها آیه و حدیث به صورت مستقیم و غیرمستقیم به مسئله معاد و ابعاد گوناگون آن پرداخته است. این اهمیت تا به آنجا مورد تأکید قرار گرفته که در چندین سوره قرآنی ایمان به معاد و روز واپسین در کنار ایمان به خدا مطرح شده است؛ و آیه «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»^۳ یا تعبیری شبیه به آن در لفظ و مضمون در جای جای قرآن ذکر شده است. برخی ۱۴۰۰ آیه حدود یک چهارم قرآن را مربوط به عالم پس از مرگ نوشته‌اند.^۴

یکی از ارکان اصلی و اساسی معرفتی آموزه‌های دین نجات‌بخش اسلام باور به معاد است. از این رو قرآن مجید به تبیین امکان معاد و ضرورت آن می‌پردازد و با تمسک به استدلال‌های فراوان، به شبهات منکران و معاندان پاسخی شایسته می‌دهد. نیز به تبیین ارتباط وثیق کردار و گفتار این جهان با جهان آخرت می‌پردازد و نعمت‌ها و عذاب‌های اخروی را محصول و نتیجه این جهان برمی‌شمارد جهان به منزله کشتزار آخرت است؛ و انسان‌ها را به پاکی و نیکی و پرهیز از بدی و تباهی و فساد فرا می‌خواند. این آموزه‌ها که حجم زیادی از قرآن را تشکیل می‌دهد، از سوی پیامبر (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و امامان معصوم (علیهم‌السلام) مورد تأکید قرار گرفته و با شرح و گسترش لازم عرضه شده است. مجموعه این معارف بلند، افزون بر شرح حیات اخروی و عرضه ساختار نظام معنوی، از بنیان‌های نظام مادی و اجتماعی و سیاسی اسلام نیز محسوب می‌شود؛ یعنی در این نظام، سرای واپسین و کوچک‌ترین کنش و واکنش مثبت و منفی در زندگی فردی و اجتماعی است و هر نوع خدمت و نیکی یا بدی و خیانت انسان‌ها ثبت و ضبط و سرانجام مورد بازخواست قرار خواهد گرفت و این موضوع یکی از تفاوت‌های اساسی نظام حیات دنیوی اسلام با دیگر نظام‌هاست و در نتیجه تفاوت در راهبردها و اصول و برنامه‌های مختلف زندگی در آیین اسلام و دیگر آیین‌ها را در پی دارد.^۵

^۱ طوسی، کشف المراد، ص ۴۰۵.

^۲ عبدالعظیم یزدی، العروه الوثقی، ص ۲۸.

^۳ بقره: ۱۷۷.

^۴ قربانی لاهیجی، به سوی جهان ابدی، ص ۹۱.

^۵ ورام مالکی اشتری، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ج ۱، ص ۱۸۳.

است که شخص آبرومندی از بزرگی بخواهد که از کیفر و مجازات مجرمی در گذرد یا بر پاداش و خدمت‌گزاری او بیفزاید.^۱ و در اصطلاح نیز به معنای ظهر هر تأثیر خیری در انسان توسط شخص دیگر می‌باشد.^۲

هم‌چنین شفاعت کلی به معنای وساطت یک مخلوق در میان مخلوق دیگر است چه در این دنیا چه در قیامت چه در اصل وجود و چه در برگشت وجود.^۳ با توجه به آنچه گفته شد و با در نظر گرفتن آیات در این موضوع می‌توان گفت مفاد آیات قرآن اثبات شفاعت و تبیین آن بر اساس توحید افعالی است.^۴

بنابر توحید افعالی، جهان هستی با نظام علی و معلولی‌اش، اثر و فعل خدا است هرگونه سبب بودن و تأثیری گذاری‌شان نیز از او است در حقیقت علت‌های مادی و معنوی، واسطه‌های فیض الهی‌اند و فاعلیت آن‌ها در طول فاعلیت خداوند است بنابراین در باب شفاعت می‌توان گفت اگر وساطتی در کار باشد به اذن خداوند و خواسته او می‌باشد یعنی وساطت مستقلى در وجود نداریم و اگر با نگاه سبب‌سازی بنگریم این وساطت و شفاعت معنادار خواهد شد.

^۱ طالقانی، پرتوی از قرآن، ج ۱، ص ۱۴۹

^۲ مصباح، آموزش عقاید، ص ۴۸۳.

^۳ محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۱۲۳۱.

^۴ همان، ص ۱۷.

نتیجه‌گیری

حقیقت انسان به گونه‌ای است که می‌تواند رفتاری شایسته و نیک داشته باشد یا این که به مخالفت با خواست خداوند و نور عقل پردازد و تسلیم هواهای نفسانی و شیطانی شود. بیشترین منکران و شبهه‌افکنان در موضوع معاد سعی در شبهه‌اندازی در این حقیقت داشته‌اند. کتاب نقد قرآن نوشته دکتر سها از جمله مواردی است که با بیان کردن شبهه‌انی در این زمینه سعی می‌کند که پذیرفتن معاد از پیام‌های اصلی قرآن معرفی کند درحالی‌که محور اصلی قرآن کریم، شناخت قیامت و معاد است. دکتر سها سعی در این دارد که بگوید که اسلام دین اجبار و اکراه می‌باشد نه شناختن و اختیار داشتن و با طرح کردن ضرورت اطاعت بدون شرط بر آیات زیادی که بر ضرورت اطاعت عقلانی تأکید دارند کنار بگذارد. از جمله ایرادات وارد شده ایجاد شبهه در زمینه نوع پاداش‌ها و مجازات‌های الهی یا ابدی بودن آن‌ها، عدم تناسب میان جرم و مجازات و... بوده است؛ در حالی که مطابق با آیات قرآن کریم پاداش و مجازات ارتباط تکوینی با اعمال انسان دارد، نتیجه اعمال، نیت انسان‌ها است که با کنار رفتن پرده‌ها و حجاب‌ها، تجسم پیدا می‌کنند در واقع این پاداش‌ها و مجازات‌ها تجسم آثار، اعمال و ملکات نفسانی انسان است؛ بنابراین خارج از وجود بشر، چیزی بر او تحمیل نمی‌شود تا بحث از تناسب یا عدم تناسب بین پاداش اعمال و مجازات ناعادلانه بودن خلود در جهنم، در جزای بعضی گناهان مطرح شود. از دیگر شبهات مطرح شده شبهه مربوط به مسأله شفاعت است. شفاعت، قانونی است که خداوند آن را وضع کرده است و عده‌ای از انسان‌ها به اذن الهی مورد مغفرت و رحمت قرار می‌گیرند پس شفاعت تنها برای خداوند است اما اگر با نگاه سبب‌سازی نگاه کرد شفاعت به اذن خداوند و با شرایط خاص برای عده‌ای واقع خواهد شد.

منابع

*قرآن کریم

کتب فارسی

- ۱- برقی، احمد بن محمد بن خالد، «المحاسن»، جلد دوم، تهران: اسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۱ ش.
- ۲- بستانی، فؤاد فرام، «ترجمه کامل المنجد الابدی»، تهران: اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۶ ش.
- ۳- جوادى آملی، عبدالله، «تبیین براهین اثبات معاد»، قم: اسراء، چاپ دوم، ۱۳۸۸ ش.
- ۴-، «تفسیر تسنیم»، قم: اسراء: چاپ سوم، ۱۳۸۹ ش.
- ۵- حسن‌زاده آملی، حسن، «دروس اتحاد عاقل به معقول»، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۹۵ ش.
- ۶- حکیمی، محمدرضا، «بیان الفرقان»، تهران: حدیث امروز، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.
- ۷- دهخدا، علی‌اکبر، «لغت‌نامه»، تهران: روزنه، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
- ۸- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن مفصل، «مفردات الفاظ القرآن»، تهران: سیحان، چاپ دوم، ۱۳۸۶ ش.
- ۹- سعیدی مهر، محمد، «آموزش کلام اسلامی»، قم: طه، چاپ چهارم، ۱۳۸۵ ش.
- ۱۰- سها، «نقد قرآن»، ۱۳۹۱ ش.
- ۱۱- شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه، «توحید»، قم: جامعه مدرسین، چاپ ششم، ۱۳۸۵ ش.
- ۱۲- صدر المتألهین، محمد بن ابراهیم، «الاسفار اربعه»، قم: مصطفوی، چاپ دوم، ۱۳۶۸ ش.

- ۱۳- طباطبایی، سید محمدحسین، «ترجمه تفسیر المیزان»، تهران: اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۳ ش.
- ۱۴- طالقانی، محمود، «پرتوی از قرآن»، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
- ۱۵- طوسی، محمد بن محمد نصیرالدین، «کشف المراد»، تهران: اسلامی، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۶- عبدالعظیم یزدی، محمدکاظم، «العروه الوثقی»، قم: مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ سوم، ۱۳۹۵ ش.
- ۱۷- قدردان قراملکی، محمدحسن، «پاسخ به شبهات کلامی»، تهران: فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۹۳ ش.
- ۱۸- قرائتی، محسن، «معاد»، قم: اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۸۶ ش.
- ۱۹- قربانی لاهیجی، زین‌العابدین، «به سوی جهان ابدی»، تهران: سایه، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.
- ۲۰- مجلسی، محمدباقر، «حق‌الیقین»، تهران: بهشت جاوید، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- ۲۱- محمدی ری‌شهری، محمد، «میزان الحکمه»، مترجم: حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.
- ۲۲- مصباح، محمدتقی، «آموزش عقاید»، تهران: امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۸۵ ش.
- ۲۳- مطهری، مرتضی، «اسلام و مقتضیات زمان»، تهران: صدرا، چاپ دهم، ۱۳۷۴ ش.
- ۲۴- مکارم، ناصر، «تفسیر نمونه»، تهران: دارالکتب اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۳ ش.
- ۲۵- معلوف، لوییس، «المنجد»، قم: اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۳۶۵ ش.
- ۲۶- معین، محمد، «فرهنگ معین»، تهران: زرین، چاپ سوم، ۱۳۸۶ ش.

۲۷-نوری طبرسی، اسمعیل بن احمد، «کفایه الموحدين»، تهران: رسالت، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.

۲۸-ورام مالکی اشتری، ابی الحسین، «تنبيه الخواطر و نزهه النواظر»، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۶۸ ش.

کتب عربی

۱-ابن منظور، محمد بن مکرم، «لسان العرب»، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، جلد نهم، چاپ سوم، ۱۴۱۲ ق.

فصلنامه

۱-نعمتی پیر علی، دل آرا، «شیوه‌های دعوت پیامبر (ص) به استناد قرآن کریم»، بینات شماره ۵۲. ۱۳۸۵ ش.